

ONOMASIOLOGIYA LEKSIKOLOGIYANING TARKIBIY QISMLARIDAN BIRI SIFATIDA

Xaytboyeva L.B.

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti. Talaba

Xakimbayeva O.K.

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti. O'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksikologiya fanining mazmuni, uning asosiy bo'limlari va onomasiologiya tushunchasi keng yoritilgan. Onomasiologiyaning tilshunoslikdagi o'rni, uning asosiy tamoyillari, nomlash jarayoni hamda o'zbek va ingliz tillaridagi ifodalanish xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, nominatsiya jarayonining turlari va ularning nutqdagi ahamiyati misollar orqali ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: leksikologiya, onomasiologiya, nominatsiya, so'z, ma'no, semantika, til birliklari, nomlash jarayoni.

Til inson tafakkuri va madaniyatining asosiy ifoda vositalaridan biri hisoblanadi. Har qanday til tizimining negizini uning lug'at tarkibi tashkil etadi. Tilning aynan shu qatlamini, ya'ni so'zlar va ularning ma'no xususiyatlarini o'rganadigan fan leksikologiya deb yuritiladi. Leksikologiya nafaqat so'zlarning semantik jihatlarini, balki ularning kelib chiqishi, tarixiy rivoji hamda nutqdagi qo'llanish xususiyatlarini ham tadqiq etadi. Shu bois u tilshunoslikning eng muhim va keng qamrovli bo'limlaridan biri sanaladi. Leksikologiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan onomasiologiya esa til birliklarining nomlanish jarayonini o'rganishga qaratilgan. Mazkur maqolada aynan onomasiologiya masalalari keng yoritiladi.

Leksikologiya (yunoncha *lexis* – so'z, *logos* – ta'limot) tilning lug'at boyligini o'rganadigan fan sifatida bir qator muhim masalalarni qamrab oladi. Jumladan, u so'zlarning ma'nosi, lug'at tarkibining ichki tuzilishi, leksik birliklarning kelib chiqishi hamda til boyligining tarixiy rivojlanish jarayonlarini o'rganadi. Ushbu fan bir necha asosiy yo'nalishlarga ajraladi: semasiologiya (so'z ma'nolari), onomasiologiya (nomlash jarayoni), frazeologiya (turg'un birikmalar), etimologiya (so'zlarning kelib chiqishi), leksikografiya (lug'atlar tuzish) hamda sinonimiya (ma'nodosh so'zlar tizimi).

Onomasiologiya tilshunoslikning alohida yo'nalishi bo'lib, u narsa, hodisa va tushunchalarning qanday nomlanishini o'rganadi. Ushbu termin yunoncha *onoma* – “nom” va *logos* – “ta'limot” so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, “nomlash haqidagi ta'limot” ma'nosini anglatadi. Agar semasiologiya “so'zdan ma'noga” yo'nalishda tadqiq olib borsa, onomasiologiya aksincha “tushunchadan so'zga” yo'nalishida izlanadi.

Onomasiologiyaning asosiy tushunchalaridan biri nominatsiya, ya'ni nomlash jarayonidir. Inson yangi predmet yoki hodisaga duch kelganda uni nomlashga intiladi va bu jarayon muayyan qonuniyatlarga asoslanadi. Masalan, “kompyuter” so'zi hisoblash funksiyasiga, “telefon” esa aloqa vositasi sifatiga asoslanib nomlangan. Demak, nomlash jarayonida predmetning muhim belgisi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Nominatsiya jarayoni bir necha turlarga ajraladi. Bevosita nominatsiyada predmet to'g'ridan-to'g'ri nomlanadi (masalan: daraxt, suv, kitob). Bilvosita yoki ko'chma

nominatsiyada esa nom o'xshashlik yoki boshqa semantik bog'liqlik asosida beriladi (masalan: "kompyuter sichqoni", "ignaning ko'zi").

Nomlash jarayoni muayyan tamoyillarga asoslanadi. O'xshashlik tamoyiliga ko'ra predmetlar tashqi yoki ichki belgilaridagi o'xshashlik asosida nomlanadi. Funksional tamoyilda esa predmetning vazifasi asosiy mezon hisoblanadi (masalan: yuvish mashinasi). Belgiga asoslangan nomlashda esa rang, shakl yoki boshqa xususiyatlar asos qilib olinadi (masalan: qora non, oq uy).

Onomasiologik jarayon barcha tillarda mavjud bo'lib, ularning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Masalan, o'zbek tilida "qo'l telefon", "muzlatkich" kabi birliklar funksiyaga asoslangan holda yuzaga kelgan bo'lsa, ingliz tilida "smartphone", "blackboard" kabi so'zlar shakllangan. Bu esa nomlash jarayonining umumiy va universal xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Onomasiologiya nutq faoliyatida ham muhim ahamiyatga ega. U yangi so'zlarning yaratilishiga zamin yaratadi, til boyligini kengaytiradi hamda inson tafakkuri bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi. Shu bilan birga, u boshqa lingvistik bo'limlar – semasiologiya, etimologiya va frazeologiya bilan uzviy aloqada rivojlanadi, bu esa til tizimining yaxlitligini ta'minlaydi.

Badiiy adabiyotda ham nomlash jarayoni muhim o'rin egallaydi. Yozuvchi va shoirlar obrazli, ramziy nomlardan foydalanib, asarning badiiy-estetik ta'sirini kuchaytiradilar.

Xulosa qilib aytganda, leksikologiya tilning lug'at boyligini o'rganadigan asosiy bo'lim bo'lsa, onomasiologiya esa nomlash jarayonini tahlil qilish orqali tilning shakllanish mexanizmlarini ochib beradi. U til taraqqiyotida, yangi so'zlarning paydo bo'lishida va inson tafakkurining ifodalanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli onomasiologiyani o'rganish tilshunoslikda alohida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 2010.
2. Rahimov S., Umurqulov B. O'zbek tili. Toshkent, 2003.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati. Toshkent, 2002.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language.
5. Oxford Dictionary